

POZİTİVİZM ÜZERİNE*

Recep ERTÜRK**

“Pozitivistler, hem hıristiyanlığın, hem de etnolojinin önyargılarından sıyrılmış, din ve ırk ayrımını önemsemeyen; bütün ülkelerin, buldukları coğrafi konuma ve tarihi şartlara bağlı olarak, insanlık denilen aynı ailenin az veya çok ilerlemiş kolları olduğuna inanan; ve her türlü işgal edici etkenden ve her türlü kişisel ya da siyasal çıkardan arınmış; gayeleri, Doğu'nun ve Batı'nın ortak menfaati olan insanlar topluluğudur.”¹

Bu bildiride pozitivism üstünde duracağım. Başlarken belirtelim, uzmanlık alanım felsefe değildir. O nedenle pozitivism felsefesini ya da bu felsefenin gelişimini anlatmak çabasında olmayacağım. Pozitivism düşüncesinin ortaya çıkışı gösterdiği gelişmeler ve bu anlayışa yönelik eleştirilerin kimi nitelikleri, ortaya çıktığından günümüze bu anlayışın ve karşıt düşüncelerin gösterdiği gelişmeleri değerlendirerek sosyoloji disiplini açısından kimi sonuçlar çıkarma çabasında olacağım. Pozitivism düşüncesinin doğuşu ve genel serüveninin önemi yanında ülkemize geliş ve ülkemizdeki serüveninin de toplumumuzun yaşadığı çeşitli olaylarla ve en temelde de yenileşme süreciyle ilişkisi temelinde pozitivism anlayışını (ve pozitivism eleştiriciliğini) anlama çabasında olacağım. Bu bildiri böyle bir anlama girişimi, konu üstüne sorduğum kimi sorulara yanıt arama çabasıdır.

O nedenle çok temel kimi hatırlatmalarla söze başlamak istiyorum. Yakın zamanlara değin bilimle uğraşan insanların yaygın olarak genel kabulleri bu temeldeydi. Bilimle uğraşan insanların olaylara bakışlarında, bilim anlayışlarında pozitivism temeldi. Sınırlı felsefe çevrelerinin eleştirileri elbette söz konusuydu.

* Bu metin, Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun 18-20 Haziran 2004'te Assos'ta düzenlediği 2. Ulusal Sempozyum'da bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

¹ Pozitivistlerin Osmanlı sadrazamı Mithat Paşa'ya 26 Ağustos 1877 tarihli mektuplarından. *Tarih ve Toplum*, c. 3, s. 104, 1985.

Ancak bunlar söylendiği gibi çok dar çevrelerde dile getiriliyor çok da önemsenmiyordu. Yalnızca bilimle uğraşanlarla sınırlı olmayan pozitivizmin kabullerini benimseme büyük ölçüde toplumun ve doğanın bilimin yasaları içinde anlaşılabilirliği varsayıyordu. İkincisi, özellikle toplum yaşamına yönelik belli bir olumluluğu, iyimserliği de içeriyordu. Ve bu bakış açısının yaygınlığına karşılık, böyle bir felsefi temelde olaylara bakıldığının ayırdına bile varılamayabiliyordu.

Endüstri devrimi sonrası gelişmelere bağlı olarak sorunların çözüleceğine ve bu anlamda da geleceğe olan güven ve inanç, olaylara bu şekilde bakışın temelini oluşturmuştu. Saint Simon'un endüstri ve bilim temelindeki umutları, onun bir dönem sekreterliğini üstlenen Auguste Comte tarafından da büyük ölçüde benimsenmişti. Gerek bilimdeki gelişmelerin etkisinin yarattığı iyimserlik, gerekse bilimlerin toplum yaşamına da uygulanabileceği inancı bu temelde bir felsefi kabuller içinde toplum yaşamına da yön verilebileceği inancını yaygınlaştırmıştı. Bunda elbette fizik ve doğa bilimlerindeki gelişmelerin toplum yaşamının anlaşılması için de geçerli olacağı kabulü vardı.

Bu kabul temelinde pozitivizm, Auguste Comte tarafından ortaya konulmuş bir felsefedir. Dilimize "olguculuk" olarak çevrilmiş ve Türkçe sözlüklerde de olgu, "düşünülüş olanın karşıtı, olmuş olan, gerçek olan, gerçekleşmiş olan, vakıa", olguculuk ise "araştırmalarını, olgulara, deneylere, gerçeklere dayayan, fizik ötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız ve yararsız gören Auguste Comte'un açtığı felsefe çıkırıtı, pozitivizm" şeklinde yer almıştır. Pozitivizmin olumlu düşünce olarak değil de "olguculuk" olarak çevrilmesi, konunun bu yönünün önemine dikkat çekilmek istenmesi nedeniyle pozitivizmin "optimist" oluşundan söz edilmesine yol açmıştır.²

Comte, pozitivizm adını verdiği düşünce sistemi ile toplum gelişmesini de, insan gelişmesini de bir temele oturtmuştur. Buna bir çerçeve kazandırmıştır. Bu çerçevenin kimi nitelikleri vardır. En temelde batı felsefe geleneği ile de ilişkilidir. Sözcüğü toplumların son gelişim aşaması olarak pozitif toplum, aynı zamanda mümkün son tarihsel aşamadır da... Günümüzde de yeniden yaygınlaşan, "ideolojilerin sonu", "tarihin sonu" gibi tartışmaların hatırlanması yanında pozitivist anlayış, geçmişe dönük de bir tutum içindedir. Bu yönüyle, yapılan bir biçimde tarihçilik olduğu kadar, toplum önünde bir tutum alıştı ifade etmesi nedeniyle de siyasi nitelik arz etmektedir.

² Nur Vergin, "Pozitivist Optimizm ve Sosyolojinin Doğuşu", *Din, Toplum ve Siyasal Kimlik* içinde, Bağlam Yayınları, 2004.

Comte kuramında gelinen aşamayı “olumlu aşama” olarak tanımlarken, o zamana değin insan toplumlarının bir çizgi temelinde iki aşamadan geçtiğini de belirtmiştir. Bunlar askeri ve dini aşamadır. Birbirini izleyen bu aşamalar genel bir tarih görüşünün, bir dünya görüşünün de ifadesidir. Bu görüşün kimi özellikleri bulunmaktadır. Pozitivizm öncesi dönemde batı toplumunda ve düşüncesinde yaygın kabul, hıristiyanlık temelindeydi. Bütün ortaçağ boyunca hıristiyanlık, Batı'nın kimliğini oluşturduğu gibi, Batı, dünyaya biçim verme iddialarını da bu çerçeve içinde gerçekleştirmek istemiştir. Ancak çeşitli girişimler çok başarılı olmamıştır. En başta haçlı örgütlenmeleri ve girişimleri hıristiyanlıkça kafir sayılan bir inancı benimsemiş toplum örgütlenmelerinin direncini aşamadığı gibi onların gelişimini de önleyememiştir. O nedenle yeni bir arayışa girilmiş, bu arayış başarıyı getirmekle birlikte Fransa bu başarının dışında kalmıştır. Fransız ihtilali bu başarısızlığın sonucu gerçekleştiği gibi, eski rejimi tasfiye ederek topluma yeni biçim kazandırma yanında Fransa, İngiliz dünya egemenliğine karşı da çeşitli girişimler içinde olmuştur. İngiltere'ye karşı kıta Avrupa'sının örgütlenmesi girişimleri yanında Fransa, biri Moskova biri Mısır (Osmanlı coğrafyası) olmak üzere, Doğu'ya Atlantik dışından ulaşmanın olası iki yolunu da denetim altına almak istemiştir. Bu girişimler ilgi çekicidir. Comte da, ortaya koyduğu dünya görüşü temelinde, bir toplumsal düzenin oluşması için, o dönemin güçlü Osmanlı yöneticisi Mustafa Reşit Paşa'ya ve yine o dönemin Rus çarına mektup yazmıştır. Comte'un sonraki serüvenini biliyoruz. Kurmak istediği din “yeni hıristiyanlık”tan sonraki zamana hiçbir iz kalmadığı gibi çeşitli kişisel girişimleri de başarıya dönüşmemiştir. Ancak Comte'un sistemleştirdiği “pozitif düşünce” ve bu temeldeki felsefesi o zamanlarda henüz erken dönemlerini yaşayan “fizik sosyal”in temelini oluşturmuştur. Felsefi temelini oluşturduğu bu yeni bilime günümüze ulaşan adını da Comte vermiştir. Çok uzun dönem boyunca da sosyolojinin temelini pozitif felsefe oluşturmuştur. Fransa sosyoloji aracılığı ile sorunlarına çözüm aradığı gibi günümüz sosyoloji tarihinin temelini oluşturan kuramlar “pozitivist” temelde yükselmiştir.

Türkiye'de de yenileşme girişimleri başladığında bu girişimlerde yakınlık kurulmak istenen ülke Fransa olmuştur. Yenileşme girişimleri, bizde de geleneksel düşünce çerçevesinin değişmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde ve öncesinde geleneksel düşünce, büyük ölçüde Batı'nın Doğu'yu tanımladığının tersidir. Batı toptan “gavur-kafir” olarak tanımlanırken, yenileşme girişimlerine dayanak arayışı ile birlikte ortaya çıkan yeni koşullarda, Batı ile işbirliği yolları aranmaya başlanmıştır. Devlet işlerinin niteliği gereği bu arayışlar, sorun oluşturmamıştır. Ancak, yenilgilerle birlikte sorunlar topluma da mal olmaya, toplum

kesitleri de yenileşme hareketlerine ortak edilmeye başlayınca, geleneksel çerçeve içinde bunu yapabilmelerinin asla mümkün olmaması nedeniyle, onlar da tutumlarını, pozitivism çerçevesi içinde temellendirme çabasında olmuşlardır. Ahmet Rıza'ya mal edilen "Türkiye'de siz kime, hangi müslümana hristiyan olmasını teklif etseniz o bunu reddeder. Çünkü bilir ki müslümanlık, hristiyanlıktan üstündür. Ama kime pozitivismi benimsemesini söyleseniz, kabul eder. İslamiyet, pozitif düşünmeye engel değildir" sözü de bu çerçevede bir anlama kavuşmaktadır. Eski çerçeve içinde batı ile işbirliği yapmakta, buna toplumdaki destek sağlamada her iki taraf için de güçlük vardır. Ancak pozitivism çerçevesi içinde bu güçlük aşıldığı gibi, inançlarımızı da geleneksel kabullerimizi de eski bakış açımızı da tartışma dışı bırakmak imkanı ortaya çıkmaktadır.

Comte da, ortaya attığı kuramı ile ilgili olarak metafizikle veya hristiyanlık kabulleri ile tartışmaya girmek yerine metafiziği kuramsal olarak olanaksız ve yararsız sayarak tartışma dışı bırakmıştır. O zamana değin, gelişmiş olan doğa ve fizik bilimlerinin ilkelerinin toplum yaşamında da olduğu temelinde toplum yaşamı için de bu bilimlerin ilkeleri çerçevesinde olayların ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bunu yaparken Comte, eski çerçevedeki toplumsal kabullerin yerine, kendi pozitif felsefesi kabullerini geçirmektedir. Eski çerçevede yeryüzünde hristiyan olmayan toplumlar ve bu toplumların yaşadığı coğrafyalar "karşı taraf"ı oluştururken, yeni çerçevede Fransa ve özel olarak Comte ve onun düşüncesi temelinde tarih ve geçmiş, eski toplumdaki kalan hemen her şey, karşıya alınarak, (yaygın ifade ile 'ötekileştirilerek') eski kabuller tersyüz edilmektedir. Pozitivizmin en önemli yönü, bütün insanlığı kapsar bir çerçeve ortaya koyarak, Batı'nın geldiği toplum aşamasının bütün insanlığı kapsayacak bir çerçeve olduğunu dile getirmesidir. Bu çerçeve aynı zamanda yeni bir bilimin de temelini oluşturmuştur. Bu bilim sosyolojidir. Sosyoloji ortaya çıkışından 20. yüzyılın sonuna değin de pozitivism yönelik eleştiriler söz konusu olsa da bu temeli korumuştur.*

Ülkemizde de bu çerçeveye ne siyaset ne de bilim temelinde karşı çıkılmıştır. Tek karşı çıkış, inanç temelinde olmuştur. Bu çevreler de belli bir sınırlılığı hiçbir zaman aşamazken, Batı'da son dönemde gerek sosyolojide gerek diğer bilim alanlarında pozitivism eleştiriciliğinin yaygınlaşmasına bağlı olarak seslerini duyurmaya başlamışlardır. Kendilerinin haklı çıktıklarını, doğrulandıklarını dile getirmeye başlamışlardır. Belirtelim, bu doğrulanış, durmuş bir saatin doğru zamanı

* Söz konusu eleştiriler daha çok felsefecilerin kendi aralarında yaptıkları dar tartışmalar olmakla sınırlanmıştır.

gösterdiği anın doğrulanışı dışında bir şey değildir. Elbette de durmuş bir saatin göstermekte olduğu zaman anında biz o saate bakarsak doğru zamanı görmüş oluruz.

Pozitivistler, başta da alıntıladığımız gibi, Doğu ve Batı'nın birliğini savunuyorlardı.** Ortaya koydukları felsefeye bağlı bir bilim olan sosyoloji aracılığı ile tüm insanlığın sorunlarını çözebileceklerini iddia ediyorlardı. 20. yüzyıl içindeki çeşitli toplum kuramları da bu temele bağlılığını korumuştur. 20. yüzyıl biterken genel olarak pozitif felsefe eleştirciliği yaygın kabul görmeye başladığı gibi sosyolojide yaygın pozitivism eleştirciliği ile karşılaşacağız. Diğer yandan da artık sosyolojiye gerek olmadığı yaklaşımlarına tanık olacağız. Bu eleştirilerin en önemli yanı ortaya pozitivismi aşan bir tutum alışın konmadığı aksine, ortaçağ çerçevesinin, hıristiyanlık temelindeki kavrayışın yeniden gündeme geldiğidir. İdeolojilerin sonu, tarihin sonu diskuru ile birlikte. Aynı zamanda bulunduğumuz coğrafyaya yeni biçim verme tartışmaları ile birlikte.

Ortaçağda Batı, karşı taraf önünde başarılı değildi. Yeniçağ sonrasında ise dünyaya biçim verecek özgüveni hissedince bunu ancak ortaçağ çerçevesini ve ortaçağdaki Batı kimliğini bir kenara atarak yapabilmıştır. Ancak günümüzde dünya egemenliği tekellerindedir. Pozitivismden yani "olumlu düşünce"den vazgeçiş, gelinen noktada, tarih ve toplum önünde yeni bir tutum alışın ifadesidir. Ve bu tutum alış hiçbir şekilde insanlığın bütününe kapsar bir tutum alış değildir.

ABSTRACT

Positivism is the most important thought of the 19th century. After the emerging of positivism in the West and its big effects to the past, it is taking too much criticism today. There is an effort of questioning of this in this text. Positivism, getting out of the traditional frame, lets the West to form a new relationship with the east. Today's criticism of positivism is abundance from this new form of relationship. This is the thesis of this study.

Key Words: *Positivism, criticism of positivism, A. Comte, East, West, Positive Philosophy, Sociology.*

** Tabii ki, Fransa'nın öncülüğünde.